

4 Freegani jako současná subkultura

Relevanci konceptu subkultur v současnosti nastíní tato kapitola. Pokusíme se koncept subkultury uchopit ve vztahu k freeganům. Nejprve zareagujeme na kritiku subkultur z tzv. postsubkulturní éry a u každého bodu ukážeme současné pojetí subkultury v reakci na tuto kritiku. Kritika konceptu subkultur v současnosti vychází z formulací těchto autorů: Blackman, 2005; Cohen & Ainley, 2000; Hesmondhalgh, 2005; Greener & Hollands, 2006; Hodgkinson & Deicke, 2007. Koncept subkultury nastíníme od tradičního pojetí k pojetí postmodernímu¹⁶, které odpovídá znakům současných subkultur. Současnou subkulturu freeganů tedy pojímáme jako subkulturu postmoderní. S ohledem na prvky postmoderní reality v subkulturách definujeme postmoderní subkulturu následovně:

Postmoderní subkulturu pojímáme jako dynamický identifikační rámec obsahující rezistentní hodnoty, normy a symboly, které se v různé míře odlišují od dominantní kultury. Tento identifikační rámec se promítá do individuálního životního stylu členů subkultury. Postmoderní subkultura je rámcem, který se konstruuje a udržuje skrze sociální interakce, jež se odehrávají na pozadí sociálních skupin, v online prostředí či obojí.

Tradiční versus postmoderní dimenzi subkultur prezentujeme ve formě dilemat. Řešení těchto dilemat nás posouvá ke znakům postmoderní subkultury.

Kolektivismus versus individualismus

Postsubkulturní kritika naráží na přílišný kolektivismus v interpretaci subkultur jak Chicagskou školou, tak birminghamským Centrem. Postsubkulturní autoři oproti tomu kladou důraz na jedince v subkultuře a upozorňují, že subkultury nejsou jen místem rozvoje uniformity, ale i individuality.

Individualita je výrazným znakem současných subkultur. Subkulturu tedy nemusíme nutně popsat jako jednolité celek, nýbrž jako rámec, který zahrnuje rozmanitost identit. Postmoderní subkultura je identifikačním rámcem, skrze který členové subkultury sdílejí kolektivní identitu, ale také realizují svoji výlučnou individuální identitu. U freeganů je individualita vyjádřena například tím, že někteří

¹⁶ Situaci postmoderny charakterizuje Welsh (1993) tak, že jsme konfrontováni s rostoucím množstvím životních forem, koncepcí vědění a způsobů orientace. Postmoderna jako dějinná epocha je tedy fáze, v níž se radikální pluralita jako základní stav společnosti stává uznanou realitou, a v níž se proto plurální vzory jednání stávají dominantními (Welsh, 1994). Postmoderna je tedy stavem reality současnosti. Postmodernismus vyjadřuje určitý intelektuální náhled (Grenz, 1996) a je tak způsobem uchopení postmoderní reality (Welsh, 1994). Postmodernismus se odráží v našem pohledu na subkulturu freeganů.

z nich jsou vegetariány, jiní vegany a další vitariány. I přes tyto individuální identity všichni sdílejí kolektivní identitu freeganství.

Mainstream versus subkultura

Kritici pojmu subkultura poukazují na determinaci jeho užití přístupem birminghamského Centra. Tento přístup byl charakteristický vymezováním subkultury vůči rodičovské kultuře a masové kultuře v britské společnosti 2. poloviny 20. století. Třídní aspekt a paradigma konfliktu v současnosti není pro teoretiky subkultur aktuální. Současné subkultury nejsou spojeny třídě a ne vždy se proti masové kultuře vymezují, mohou být i její součástí. Nelze je již umístit do prosté dichotomie mainstream – subkultura.

V současnosti definice pojmu subkultura zdůrazňují jak její odlišnost od majority, tak i její existenci v rámci majority. Nejedná se tedy o dva protipóly jedné škály, jak uvádí tato kritika. Některé hodnoty subkultury jsou od hodnot majority odlišné, některé jen mírně a jiné se s majoritou shodují. Stejně tak se jedinci v subkulturách nenacházejí na jednom pólu škály – tedy mimo společnost. Většinou jsou freegani socializovaní do dalších rolí v majoritní společnosti (student, zaměstnanec, syn atd.). Ostrá hranice mezi subkulturou a dominantní kulturou v současnosti neexistuje.

Rigidní versus fluidní obsah subkultur

Kritické hlasy upozorňují, že současné subkultury nemají pevné hranice, jednotnost norem, hodnot a podoba trávení volného času je velmi proměnlivá. Podle kritiků konceptu subkultury v současnosti se jedná o celky s fluidním obsahem, který je v rozporu s tradičním pojetím subkultur. Subkultura freeganů vykazuje hodnotový a normativní rámec, který se promítá do životní reality informantů. Přestože tento rámec může být široký a fluidní, je stále pojítkem subkultury. Subkultura není jen volnočasovou aktivitou, nýbrž determinantou trávení volného času, ale i morálního kodexu, profesních ambicí či názorů na rodinu a rodičovství. Přestože obsah subkultur není zcela rigidní, je relativně stálý a tvoří distinktivní rys subkultury.

Reálné versus virtuální subkultury

Mění se i role médií. Některé subkultury nevyužívají média jen jako komunikační nástroj, ale jako jedinou platformu, na které tyto subkultury existují (např. online fankluby). Takové subkultury bychom mohli označit za virtuální. V tradičním uvažování existovaly subkultury pouze na pozadí vrstevnických skupin. Kritici upozorňují, že současné subkultury již tento znak mnohdy nemají.

Subkultura freeganů existuje převážně na tradičním pozadí sociálních skupin, jejichž členové jsou často (ale ne výhradně) mladí dospělí. Přestože členové subkultur využívají moderní komunikační kanály (např. Facebook), jedná se o doplňkový nástroj, většinou sloužící k domluvě fyzického setkání. Mezi členy těchto subkultur převažují interakce tvář v tvář. Freegani tedy nejsou virtuální subkulturou.

Problémovost versus legitimizace subkultur

Autoři Chicagské školy spojovali subkultury s delikventním chováním. V nových přístupech postsubkulturní éry se objevuje překonání spojení subkultur s negativními deviacemi, popř. sociálně patologickými jevy. Na subkulturu je nahlíženo jen jako na způsob zábavy, bez přílišné psychologizace a problematizace jedinců v subkulturách. Tento přístup vyjadřuje Smolík například u fotbalového chuligánství, když se ptá: „Ale není fotbalové chuligánství spíše svéráznou adrenalinovou zábavou?“ (Smolík, 2010, s. 168). Zkoumané subkultury nejsou jen volnočasovou platformou, tedy jen zábavou samou o sobě, přestože prvek zábavy obsahují. V současnosti ustupuje problémový náhled na subkultury, a mnohdy jsou tak vnímány jako legitimní kulturní celky. Freegani například upozorňují na environmentální problémy, které nejsou jen součástí úzkého subkulturního diskursu, ale diskursu celospolečenského.

Kromě výše uvedené kritiky je třeba také zmínit prvek, který se neproměnil a který je typický jak pro tradiční, tak i postmoderní subkultury. Je jím kulturní rezistence.

Kulturní rezistence

Kulturní rezistenci pojmáme jako znak tradičních i postmoderních subkultur. Koncept kulturní rezistence nastolili Jefferson a Hall z CCCS v publikaci ze 70. let 20. století s názvem *Resistance Through Rituals* (Hall & Jefferson, 2006). Vysvětlili logiku rezistence v duchu konfliktních sociologických teorií a hegemonie. V pojetí hegemonie vycházejí autoři CCCS z Gramsciho a chápou ji jako schopnost vládnoucích tříd uplatňovat kulturní a sociální nadvládu ve společnosti (Jenks, 2004). Zdroje rezistence leží mimo dominantní kulturu, tedy vyvstávají z podřízené kultury. Rezistence vyvstává jak z podřízené kultury samotné, tak i z dynamiky její interakce s dominantní kulturou (Bennet, 1998).

Sandlinová (2007) s odvoláním na Giroux konstatuje, že rezistence je opozitním aktem k dominantní kultuře, který obsahuje kritiku této kultury a vybojování si své sociální emancipace. Teorie rezistence pojmají lidské bytosti jako aktivní jedince, kteří nejsou jen pasivní obětí sociálních struktur. Lidé tak mohou vytvářet a získávat ideje, které jsou v opozici k dominantní společnosti. Jako příklad kulturní rezistence uvádí Sanders právě subkultury, konkrétně skinheads, tedds či mods (Sanders In Sandlin, 2007). Ve světle aktivismu popisuje rezistenci Polanyi. Chápe ji jako formu protihnutí (*countermovement*), které vychází z každodenního života a také jej ovlivňuje (Polanyi In Amoore, 2005). Vztah kulturní rezistence k politické aktivitě je však trojí: kulturní rezistence může být předstupněm politické aktivity, může být únikem od politické aktivity a může být sama o sobě politickou aktivitou, neboť podle některých teoretiků je pozměnění kulturního diskursu politickým aktem (Duncombe, 2002).

V současném pojetí není subkultura pevnou hradbou, ze které se nedá vystoupit, ale spíš jemnou pavučinou, která sdružuje různé individuality společnými principy. Dynamika identity v subkultuře je její nedílnou součástí, jedinci procházejí různými

organizacemi a proměňuje se také jejich pojetí ideologie spojené se subkulturou. Přesto se stále jedná o subkultury fungující na pozadí skutečných sociálních skupin, které jsou spojené rezistentní ideologií často obsahující kontrakturní prvky.

Subkultura freeganů funguje na bázi malých sociálních skupin s interakcemi tváří v tvář. Freegani nejsou typickou subkulturou mládeže, protože nezahrnují jen osoby generačně spřízněné. Převážně však jsou subkulturou mladých dospělých. Typická pro současné subkultury je ideologická diverzita, zapojení nebo nezapojení v různých typech organizací. Individuální životní styl členů subkultury je samozřejmostí. Freegani naplňují definici subkultury a naplňují prvky jak tradičního, tak i postmoderního pojetí subkultur. Tyto prvky shrnuje tabulka 2.

Tabulka 2

Znaky subkultury freeganů

	Znaky subkultury	Freegani
Tradiční subkultura	rezistentní hodnoty, normy a životní styl (odlišný od majoritní společnosti)	ano
	kontrakultura	vzhledem ke kapitalismu, spotřebě, trhu práce, karnismu
	interakce na pozadí vrstevnických skupin	převážně se jedná o skupiny mladých dospělých
Postmoderní subkultura	subkultura součástí majoritní společnosti	členové jsou propojeni skrze vzdělávací systém, rodinné vazby atd.
	individualismus (subkultura nikoliv jako monolit, ale jako množina individualit)	různé dimenze ideologie, participace v různých organizacích: KPZ, FNB atd.
	virtuální prostředí subkultur	částečně využívají, těžiště je však v malých sociálních skupinách

Zdroj: autorka

Přestože se mění samotná podoba subkultur, domníváme se, že pojem subkultura je stále užitečný, neboť v sobě nese bohatý teoretický i metodologický potenciál a stále dokáže zachytit měnící se realitu subkultur. Klíčová je především konceptualizace pojmu, kterou jsme v této práci pojali skrze postmoderní definici subkultury.

Jak zaznělo v této definici, subkultury se mohou lišit od dominantní kultury v různé míře. „Míra rozdílnosti subkultury od celé kultury, již je součástí, je jednak pohyblivá, jednak se může minimálně lišit nebo může být zcela v opozici proti celé kultuře“ (Geist, 1992, s. 474). V takovém případě hovoříme o kontrakultuře či protikultuře (Smolík, 2006). Freegany jako kontrakulturu diskutujeme v následující kapitole.

4.1 Freegani jako kontrakultura

Freegany považuje za natolik odlišné od majoritní společnosti a mainstreamové kultury, že tvoří kontrakulturu, například Gross (2009). Dle Edwardse a Mercera (2007) jsou freegani mezinárodní subkulturou mládeže konfrontující společnost se skandálním plýtváním potravinami v současnosti. Alternativní kultura této subkultury spočívá v odlišném modelu spotřebního chování od západní mainstreamové kultury. Normy, ve kterých se subkultura odlišuje od mainstreamu, se týkají konvenčních hygienických předpisů, využívání veřejného prostoru, šetrného životního stylu jako kontrastu k normě konzumerismu. V tabulce 3 shrneme body, ve kterých jsou freegani kontrakulturou.

Tabulka 3

Freegani jako kontrakultura

Majoritní kultura	Kontrakultura freeganů
Kapitalistická ekonomika - kde je vše zbožím, potraviny a zvířata jsou zboží jako každé jiné	Neformální ekonomika - založená mj. na nepeněžní směně - dumpster diving je součástí neformální ekonomiky (Barnard, 2011)
Spotřební chování - jeho důsledkem je nadvýroba, plýtvání a zatěžování planety - značky a pravidla regulovaná státem - stravování ve stylu fast food: rychlé, individuální, bez znalosti původu potravin	Minimalizované spotřební chování - podpora lokální a udržitelné produkce potravin, využívání odpadu (odznačkování odpadu) - výběr produktů podle zdravého rozumu - pomalé stravování: důraz na původ potravin, vlastní příprava, stravování jako sociální aktivita
Trh práce - pracovní úvazky na trhu práce	Dobrovolnictví a aktivismus - dobrovolnictví ve veřejném prostoru
Karnismus - konzumace masa jako norma	Vegetariánství a veganství - etické a environmentální důvody
Globalizace - globální politika, ekonomika, kultura, trh práce, spotřeba atd.	Lokalizace - lokální kultura, ekonomika, spotřeba: principy neziskovosti a „udělej si sám“, pěstování a využívání místních produktů atd.

Zdroj: autorka

Přestože jsme znaky kontrakultur vymezili poměrně rigidně, je třeba diskutovat také pomíjivost kontrakultur. K té se vyjadřují ve své kontroverzní publikaci Heath a Potter (2012), kteří volí poměrně radikální rétoriku:

Kontrakulturu lze vnímat ve dvojím světle – jako nástroj poznání nezávislého na mainstreamové ideologii, nebo naopak nástroj podpory iluze vyvolané mainstreamem. V prvním případě může nějaký kontrakulturní element – umělecké dílo, protestní akt, nebo dokonce kus oblečení – vyvolat kognitivní nesoulad, důkaz, že je něco ve světě kolem nás špatně. Kontrakultura může vést k psychickému osvobození utlačovaného (Roszak In Heath & Potter, 2012). Na určitou nefunkčnost kontrakultury vzhledem k jejímu deklarovanému charakteru můžeme nahlédnout v druhém pohledu. V něm je kontrakultura dokonce kontraproduktivní. Heath a Potter (2012, s. 39) připomínají, že „kontrakulturní rebelové po generace chrtili podvratnou hudbu, podvratné umění, podvratnou literaturu, podvratné oblečení a univerzity byly plné profesorů, kteří šířili podvratné myšlenky. Tolik subverze, a přesto se zdá, že systém se s ní vyrovnává víc než dobře.“ Kontrakulturní rebelové věřili, že to, co dělají, je skutečně radikální a představuje pro společnost vážnou hrozbu. Kdykoliv se zrodila nějaká alternativa, kapitalistický systém ji však asimiloval a začal ji prodávat masám. Dokázal vyrobít z revolty mainstream a sám z toho vyšel posílený. Kontrakulturní postoj se totiž ukázal jako kvalitní palivo pohánějící spotřebitelské trendy (Heath & Potter, 2012). Kontrakultura je v druhé perspektivě mýtus.

Heath a Potter to dokládají na historii kontrakultury, která podle nich byla vždy rychle přetavena do mainstreamu: novodobou historií kontrakultury nacházejí v 60. letech, kdy vyhlásila generace baby boomers svůj nesmiřitelný odpor k systému. Zavrhlí materialismus a chamtivost, odmítli disciplínu a uniformitu a začali plánovat nový svět založený na osobní svobodě. Vznikla kontrakultura hippies. A historie se záhy začala opakovat. Přišli punks, kteří kontrakulturu hippies odmítli. Dělalí úplně to samé, co hippies, ale viděli v tom jeden rozdíl – že oni se nikdy nezaprodají. „Stejná historie se opakuje i dnes v hip hopu. Kontrakulturní ideál zde nabývá formy romantického pohledu na život v ghettu a kulturu gangu“ (Heath & Potter, 2012, s. 18). Tyto kontrakultury nekompromisně odmítají předcházející ideály – až na jeden – na ideál kontrakultury samotné (Heath & Potter, 2012).

I přes tuto časovou determinovanost jsou kontrakulturní prvky základní charakteristikou subkultur a mnohdy jejich podstatným definičním znakem. To, že se subkultura stane mainstreamem, může být další etapou jejího vývoje. Předcházející kontrakulturní charakteristiky přitom nejsou vyloučeny.

Freegani naplňují Holmesovu definici subkultury, která považuje subkulturu za část širší kultury, odlišnost shledává konkrétně v normách, hodnotách a v životním stylu (Holmes In Geist, 1992). Jako subkultura se freegani vyznačují kontrakulturními prvky k majoritní společnosti a kulturnímu mainstreamu. Zkoumaná subkultura freeganů přitom usiluje o to, aby se tyto prvky staly součástí mainstre-

amu, tedy aby se z kontrakultury stala mainstreamová kultura. Tím převrací pohled na mýtus subkultur Heatha a Pottera (2012) – není to kapitalistická společnost, která by chtěla „vcucnout“ a prodat prvky subkultury freeganů, jsou to freegani, kteří chtěli proměnit kapitalistickou společnost. Jejich nástrojem k tomuto cíli jsou edukační aktivity ve veřejném prostoru. Nežli však přistoupíme k výsledkům realizovaného výzkumu, shrneme teoretickou část a představíme výzkumný postup.